

Література Закарпаття у науковому доробку Олекси Мишанича

К. Р. Вакуленко

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: karinavakulenko@gmail.com

Paper received 06.03.18; Accepted for publication 16.03.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-159VI46-17>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню літератури Закарпаття у науковому доробку Олекси Мишанича. Визначено напрямки його розвідок з цієї теми, окреслено етапи розвитку літературного процесу та різні підходи науковців до вивчення історії літератури Закарпаття. Дослідження дозволило з'ясувати й увиразнити шляхи розвитку української науки про літературу Закарпаття XIV–XX століть та висвітлити місце та роль Мишанича у справі дослідження літературного процесу Закарпаття XIV–XX століть.

Ключові слова: взаємодія національних літератур, Закарпаття, Олекса Мишанич, українська література, літературний процес.

Література Закарпаття має багатотисячолітню історію. Перші, відомі нині пам'ятки датуються XIV –XVI ст. Писані вони церковно-слов'янською мовою і мають переважно культовий характер. Подальший період охоплює XVII – XVIII ст. Майже всі пам'ятки цього часу написано староукраїнською мовою із значною домішкою живої народнорозмовної мови. Тематична і жанрово-стильова структура цього письменства повністю вписується в умовно назване вченими карпаторуське письменство, що творилося і поширювалося в Українських Карпатах – Прикарпатті і Закарпатті. На відміну від друкованої продукції Східної України, це була рукописна література, що обслуговувала все населення як духовного, так і світського стану. Твори культової літератури, учительні євангелія і збірники, апокрифи і легенди, слова і казанія, перекладні повісті і оповідання, духовні і світські пісні і вірші, літописні замітки, полемічні трактати ось такий жанровий спектр цього народного і давньонародного письменства, що залишило великий слід в історії української літератури та проіснувало фактично аж до XX ст. Дослідженню літератури Закарпаття присвячені численні наукові праці багатьох українських дослідників, серед яких І. Франко, І. Мацинський, В. Гнатюк, О. Духнович, Г. Стрипський, П. Феєрчак, Є. Сабов, В. Бірчак, Є. Надзельський, А. Бачинський. Значний внесок у справу вивчення літератури Закарпаття зробив і видатний український історик літератури Олекса Мишанич (1933–2004).

Основна мета нашої розвідки є всебічне дослідження наукового доробку Олекси Мишанича присвяченому розвитку української літератури Закарпаття, розкриття історії розвитку та основних напрямків літературного процесу Закарпаття XVI–XVIII століть.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

– дослідити праці Олекси Мишанича, присвячені літературі Закарпаття.

– з'ясувати місце та роль Мишанича у справі дослідження літературного процесу Закарпаття XVI–XVIII століть.

– визначити актуальні наукові проблеми, пов'язані з розвитком літератури Закарпаття.

Народившись на Закарпатті й провівши там більшу частину свого життя, Олекса Мишанич велику увагу

приділяв вивченню історії Закарпатської літератури. Він поєднав у собі два компоненти: локальний та соборний. Не даремно Василь Маркусь, учений із Чикаго, назвав його «закарпатцем із душею соборника».

Велику роль відіграють праці Олекси Мишанича «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» (1964), «Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість» (1980), «3 минулих літ», у яких автор описує історію дослідження Закарпатської літератури, висвітлює основні етапи розвитку закарпатського письменства. Зокрема, книга «Література Закарпаття XVII–XVIII ст.» стала новим словом в українській медієвістиці. У ній уперше було глибоко й усебічно проаналізовано закарпатський літературний процес часів бароко. Мишанич детально дослідив маловідомі рукописні пам'ятки з території Пряшівщини: т. з. «учительні» Євангелія із Пряшева, Ладомирової, Нягова й Грабського; «Литманівський збірник», пісню про Стефана-воєводу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», записану в селі Венеція біля Лукова, та цілу низку інших документів. Крім того, Мишанич подав огляд просвітянської діяльності Краснобрідського монастиря і по-новому оцінив літературні твори Арсенія Коцака з Буківця, Петра Лодія із Збоя, Михайла Ольшавського з Ольшави. Велику увагу у своїй книзі вчений приділив книгодрукуванню, шкільній освіті, культурним зв'язкам Закарпаття з іншими частинами України та Західної Європи. На основі першоджерельного матеріалу він довів, що літературні пам'ятки Закарпаття XVII–XVIII ст. написано староукраїнською книжною мовою зі значними домішками розмовної мови [1, с.7].

Із закарпатських письменників XX ст. О. Мишанич найбільше уваги присвятив життю і творчості Василя Гренджі-Донського та Августина Волошина. Довгий час вони були забороненими письменниками. Мишанич, долаючи чимало труднощів, усе ж вирішив реабілітувати їх і видав твори цих авторів окремими книжками, які досі є найповнішими виданнями їхніх творів в Україні. Звертався О. Мишанич і до чеських письменників міжвоєнного періоду, що діяли на Закарпатті, зокрема до творчості Івана Ольбрахта. Його закарпатську трилогію Мишанич видав окремою книжкою. Кілька статей Мишанич присвятив дослідженню словацько-українських взаємин. До нього ніхто цього не робив. У 1963 році Мишанич на сторі-

нках часопису «Дукля» опублікував статтю «Давні зв'язки», в якій розглянув взаємини між двома братніми народами від часів Великоморавської держави й Київської Русі до XVIII ст. У своїй статті він наголосив на тому, що існують інтенсивні мовні контакти українсько-словацького пограниччя, засвідчені вже в писемних пам'ятках X–XI ст. Підтвердженням цього є й те, що велика кількість закарпатських українців систематично здобувала освіту в Словаччині, а в трнавській університетській друкарні вийшли перші три книжки, призначені закарпатським українцям: «Катехизис» (1668) і «Буквар» (1699) Де Камеліса та «Краткое припадков моральных и нравних собрание» (1706) Г. Бізанція. Цікаво й те, що саме на території Словаччини було записано найдавніший текст української народної пісні, а також те, що серед закарпатських українців в Шариському потоці шість років (1652–1658) прожив Ян Амос Коменський [1, с. 10].

Підсумковими працями О. Мишанича у справі вивчення закарпатоукраїнської літератури є дві його доповіді, виголошені на міжнародних українознавчих конференціях: «Український контекст давньої літератури Закарпаття» та «Література Закарпаття між Сходом і Заходом Європи». У першій доповіді, звертаючись до праць І. Франка, В. Гнатюка, М. Возняка, О. Барана, Мишанич довів, що до XVIII ст. на Закарпатті переважала рукописна література, переписувана й перероблена із пам'яток, що побутували в Галичині й потрапили сюди із загальноукраїнської київської книжності. У другій доповіді Мишанич окреслив період XVII ст. Література того часу була під впливом Ужгородської унії 1646 року. На Закарпатті вона потрапляла в основному із Західної України через польське посередництво (перекладні повісті «Александрія», «Варлаам та Йоасаф»), оповідання («Римські діяння», «Велике зеркало»). На деяких творах відчутні протестантські впливи. Дуже поширеними були старокиївські легенди [1, с. 8].

У своїх роботах Олекса Мишанич окреслив, зокрема, основні етапи дослідження закарпатської літератури. Він зауважував, що одним із перших оглядів літератури Закарпаття був невеличкий розділ О. Пипіна в його «Історії слов'янських літератур». У цьому розділі українська література поділена на дві частини: «Южнорусь» і «Галицкие Русинь». Частина про галицьких русинів завершується невеличкою підтемою «Национальное возрождение в Руси Угорской», де йдеться про культурно-національний рух на Закарпатті XIX ст. Автор «Історії слов'янських літератур» не відривав цей рух від Галичини, бачив його як одне ціле із галицько-руським відродженням, що почалося під впливом української культури [5].

Початок вивчення історії літератури Закарпаття припадає на другу половину XIX ст. Основну увагу дослідники звертали на літературу XIX ст., недооцінюючи давнє письменство. Олекса Мишанич відзначив, що одним із перших авторів нарисів літературного життя закарпатських українців П. Феєрчак, початком зародження літератури на Закарпатті взагалі вважав лише 70-і роки XVIII ст. У 1893 р. в Ужгороді вийшла «Хрестоматія церковно-славянских и угорских литературных памятников», укладена Є. Сабовим. Уривками вперше було надруковано кілька літе-

ратурних текстів з XVI–XVIII ст. І. Франко високо оцінив цю частину хрестоматії. «З книжної літератури, – писав він, – ся стара часть і по мові і по змісту ще найцікавіша, і приходиться жалувати, що автор не зробив сю часть хоч удесятеро більшою» [3, с. 3].

До хрестоматії Є. Сабов додав свій «Очерк литературной деятельности и образования угро-русских», у якому зробив короткий огляд літературної історії Закарпаття від найдавніших часів. Він першим звернув увагу на велику кількість рукописів, що зберігається і в мукачівських і ужгородських бібліотеках, а також у сільських церквах. Та Є. Сабов однобоко підійшов до оцінки літературної спадщини Закарпаття XVII–XVIII ст. Він не звертав уваги на велику кількість рукописних книг. Він робив висновок, що вся літературна діяльність закарпатських українців давнього періоду «складалася з переписування обрядових книг, а освіченість полягала у вмінні читати ці книги [3, с. 3].

Російський вчений Ф. Арістов включив письменство Закарпаття XIX ст. до складу «карпато-русской літератури», яка в цілому охоплювала всі «зарубежні Русі» – Галицьку, Буковинську і Угорську, або з погляду державної Росії – Прикарпатської і Закарпатської Русі. Творчість закарпатських авторів, таких як О. Духновича і А. Кралицького, Ф. Арістов ставить у контекст галицької «москвофільської» літератури, називаючи її «карпаторусскою». Арістов популяризував свої погляди у 20-х – на початку 30-х рр., не визнаючи української літератури Закарпаття [4, с. 171]. Павло Федоров, автор «Очерка карпаторусской литературы со второй половины XIX столетия» (Ужгород, 1929), дотримувався погляду про «русский народ Подкарпатья» і всю літературну спадщину закарпатських авторів XIX – початку XX ст. вважав надбанням «русской литературы». З початку 20 –х рр він визнає два напрямки в художній літературі Закарпаття – російський та український, а українську течію ділить ще на два напрямки – «руську» і «літературно-українську». Як зазначає Олекса Мишанич, П. Федоров дуже цінував творчість А. Карабелеша за те, що цей поет «открывает новый мир, новый горизонт – к полному слиянию с великой русской стихией» [4, с. 171].

Отож, ми бачимо, що була російська орієнтація в розвитку літератури Закарпаття. Погляди цих основоположників «карпаторусской» орієнтації продовжували Є. Недзельський, Ю. Яворський, О. Фаринич, культурно-просвітне «Общество им. А. В. Духновича», журнал «Карпатский свет», «Общество «Возрождение» у Празі [6].

Першим, хто поставив вивчення літератури Закарпаття XVII–XVIII ст., на науковий ґрунт, як зазначає Мишанич, був І. Франко. Він прочитав на Українських наукових курсах у Львові «Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віку У програмних записках до лекцій він розробив і детальний план, за яким висвітлював культурне і літературне життя Закарпатті XVII–XVIII ст. Цей план І. Франко частково реалізував згодом. 1900 р. він написав статтю «Карпаторуська література XVII–XVIII віків», яка і до сьогодні залишається найґрунтовнішою науковою розвідкою з теми [3, с. 4].

І. Франко подав науковий опис восьми закарпатських рукописів і зробив широку публікацію тексту не лише в додатку до статті, але й у п'ятитомному корпусі «Апокрифів і легенд з українських рукописів» (1896—1910). Після праць І. Франка розпочалися інтенсивні пошуки і публікації текстів старого закарпатського письменства, серед яких на початку 1900-х рр. слід відзначити збірник В. Гнатюка «Угроруські духовні вірші». У ньому описано 14 старих рукописів Закарпаття і опубліковано 225 текстів духовних віршів.

Після праць І. Франка розпочалися інтенсивні пошуки і публікації текстів старого закарпатського письменства, серед яких на початку 900-х рр. Олекса Мишанич відзначає збірник В. Гнатюка – «Угроруські духовні вірші». У ньому автор описав 14 старих рукописів із Закарпаття і опублікував 22 текстів духовних віршів. Саме І. Франко і В. Гнатюк постійно закликали закарпатську інтелігенцію збирати і вивчати літературні пам'ятки. Проте при величезному занепаді культурного та літературного життя на Закарпатті, що розпочався з середини XIX ст. складно було знайти людей, які згодні були б підтримати І. Франка та В. Гнатюка. Винятком були лише одиниці. І серед них Олекса Мишанич виділяє Г. М. Стрипського. Коли Г. М. Стрипський навчався в Будапештському університеті він налагоджував тісні зв'язки з філологічною секцією Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Він був дуже вражений від першого тому «Апокрифів і легенд» І. Франка. У своєму листі до І. Франка від 11. IX. 1896 р. він пише: «Я дуже б рад прислужитися в монументальній праці, розпочатій товариством... Перечитавши ж Ваші «пам'ятки українсько-руської мови і літератури» набрав єм ся чимало духу і охоти бути руським антикварем, чорнокнижником». Стрипський розпочинає енергійні пошуки старих рукописів. І цього ж року надсилає Франкові рукописне Данилівське учительне евангеліє. Спираючись на праці І. Франка і В. Гнатюка, Г. Стрипський подав перелік відомих на той час рукописів, зробив короткий огляд старого письменства Закарпаття, тим самим сприяв його популяризації [3, с. 5].

Разом із І. Франком, продовжує Мишанич, науковим вивченням літератури Закарпаття займалися і такі учені як М. Драгоманов, В. Возняк, І. Созанський. Олекса Мишанич зазначає, що дуже важливими є са-

ме наукові розробки, статті, огляди кінця XIX – початку XX ст., які заклали ґрунт, що започаткував сучасні наукові дослідження над закарпатським письменством. На праці цих авторів орієнтувався В. Бирчак, який стояв на позиціях, що письменство Закарпаття є галуззю українського письменства. Він зазначав, що в його історії простежуються ті самі напрями, мотиви, ідеї, що й в українській літературі, а оскільки Закарпаття весь час жило в інших державних організаціях, іншим суспільним, політичним життям, то і його письменство має свої, властиві лише йому риси, зокрема релігійний характер, неможливість творити рідною мовою, запізнений розвиток. Письменство Закарпаття В. Бирчак вважав українським, бачив його перспективу, цінував демократичність змісту, віру в свої сили [4, с.171].

Олекса Мишанич виділяє ще одного науковця М. Лелекача. Він був одним із тих учених Закарпаття, що послідовно і науково обґрунтував спільність літератури Закарпаття із загальноукраїнським літературним процесом. Вихід із страшного літературного занепаду другої половини XIX – початку XX ст. і шлях до справжнього національно-культурного відродження Закарпаття М. Лелекач визнавав лише один: «Зірвати й найменші духові взаємини з московщиною, а тим самим рівночасно й з традицією упадкової доби».

Олекса Мишанич наголошував на тому, що потрібно створити нову історію літератури Закарпаття, яка б не тільки перевершувала існуючі погляди, а й на сучасному рівні висвітлювала літературний процес у всій його складності, суперечності, повноті. Дуже важливою проблемою, як вважав Мишанич, є видання творів наших письменників XIX – першої половини XX ст., адже впродовж багатьох років переважали академічні дослідження, а видання творів майже не здійснювалося. Виходили твори тих письменників, які стали згодом радянськими, а от автори XIX ст. і частина авторів 20–30-х рр. XX ст. залишилися поза увагою видавництва. Власне кажучи, було видано лише колективний збірник творів письменників «дорадянського» Закарпаття під назвою «На Верховині» (Ужгород, 1984). Це своєрідна хрестоматія літератури краю із XVI ст. до початку 40-х років XX століття [4, с. 179]. Саме тому Олекса Мишанич велику частину свого життя присвятив дослідженню літератури Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича з нагоди його 70-річчя / М. Жулинський, І. Денисюк. – Дрогобич: Коло, 2003. – 177 с.
2. Мишанич О. На переломі [Текст]: Літературознавчі статті й дослідження / О. Мишанич; НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Основи, 2002. – 437 с.
3. Мишанич О. Література Закарпаття XVII–XVIII ст.: історико-літ. нарис / О. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1964. – 116 с.
4. Мишанич О. З минулих літ [Текст]: Літературознавчі статті й дослідження різних років / О. Мишанич; НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Основи, 2004. – 390 с.
5. Мишанич О. Література Закарпаття: стан і проблеми наукового дослідження / Виступ на круглому столі «Українське карпатознавство: сучасний стан і завдання». – Ужгород, 31 серпня 1991 р. Міжнародна наукова конференція «Українські Карпати: етнос, історія, культура».
6. Мишанич О. Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. Літературно-критичні статті / О. Мишанич. – Ужгород: МПП «Гражда», 1996 – 100 с.

REFERENCES

1. Verhovyna. Collection of scientific works in honor of Professor Olexa Myshanych on the occasion of his 70th anniversary / M. Zhulynsky, I. Denysyuk. – Drohobych: Kolo, 2003. – 177 pp.
2. Myshanych O. At the turn of the [Text]: Literary articles and researches / O. Myshanych; National Academy of Sciences of Ukraine. Inst. Of literature to them. T. Shevchenko. – K.: Fundamentals, 2002. – 437 pp.

3. Myshanych O. Literature of Transcarpathia XVII-XVII centuries: historical and literary. essay / O. V. Myshanych. – K. : Science. opinion, 1964. – 116 p.
4. Myshanych O. From the Past Summer [Text]: Literary Articles and Studies of Different Years / O. Myshanych; National Academy of Sciences of Ukraine. Inst. Of literature to them. T. Shevchenko. – K. : Fundamentals, 2004. – 390 c.
5. Myshanych O. Transcarpathian Literature: State and Problems of Scientific Research / Speech at the Round Table «Ukrainian Carpathian Science: Current State and Tasks». – Uzhgorod, August 31, 1991 International scientific conference «Ukrainian Carpathians6 Ethnicity, History, Culture».
6. Myshanych O. The All-Ukrainian Context of Transcarpathian Literature. Literary-critical articles / O. Myshanych. – Uzhhorod: MPP «Grazhda», 1996 – 100 p.

Transcarpathian literature in the scientific work of Oleksa Mishanych

K. R. Vakulenko

Abstract. The article is devoted to the study of Transcarpathian literature in the scientific work of Alexei Mishanych. The directions of his exploration on this topic are determined, the stages of the development of the literary process and the various approaches of scientists to the study of the history of literature in Transcarpathia are outlined. The exploration made it possible to find out and illustrate the ways of developing the Ukrainian science of the Transcarpathian literature of the XIV-XX centuries and bring to light the place and role of Mishanych in the study of the literary process of Transcarpathia XIV-XX centuries.

Keywords: cooperation of national literatures, Transcarpathia, Oleksa Mishanych, Ukrainian literature, literary process.

Литература Закарпаття в научному наслітті Алексея Мишанича

К. Р. Вакулєнко

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню літератури Закарпаття в научному наслітті Алексея Мишанича. Определены направления его исследований по этой теме, определены этапы развития литературного процесса и различные подходы ученых к изучению истории литературы Закарпаття. Исследование позволило выяснить и подчеркнуть пути развития украинской науки о литературе Закарпаття XIV-XX веков и осветить место и роль Мишанича в деле исследования литературного процесса Закарпаття XIV-XX веков.

Ключевые слова: взаимодействие национальных литератур, Закарпатье, Алексей Мишанич, украинская литература, литературный процесс.